

List Stanisława Herakliusza Lubomirskiego do Józefa Zebrzydowskiego.

Marek Kunicki-Goldfinger

Marek KUNICKI-GOLDFINGER

List Stanisława Herakliusza Lubomirskiego do Józefa Zebrzydowskiego

Jedną z najwybitniejszych postaci polskiego życia umysłowego drugiej połowy XVII wieku był bez wątpienia Stanisław Herakliusz Lubomirski (4 III 1641 – 17 I 1702), autor m.in. takich utworów jak *Rozmowy Artaksesa i Ewandra* czy *Adverbia moralne* oraz szeregu utworów poetyckich i dramatycznych. Pełnił też ważne funkcje polityczne: marszałka nadwornego, a następnie wielkiego koronnego. Poprzez swoje pochodzenie – syn Jerzego, wnuk Stanisława i koligacje rodzinne (m.in. z Opalińskimi, Denhoffami, Ossolińskimi, Sapiehami) należał w swoich czasach do grona głównych animatorów ówczesnego życia politycznego. Pozostawił bogatą korespondencję, która ,nie zachowana do dzisiaj w całości, pozostaje rozrzucona w tej chwili po archiwach Krakowa, Warszawy, Wrocławia, a także m.in. Wenecji, Rzymu, Paryża, Florencji, Wiednia, Wilna, Lwowa, Mińska, Kijowa, Turynu. Na jej podstawie widać wyraźnie, że Lubomirski był jednym z najbardziej aktywnych polskich polityków nie tylko w Rzeczypospolitej, ale też poza jej granicami.

Spośród znalezionych dotychczas ponad 200 listów wybraliśmy do edycji list prywatny do księdza Józefa Zebrzydowskiego (1642-1710), kustosa i kanonika krakowskiego, kuzyna Stanisława Herakliusza. Fragmenty tego listu były wykorzystywane już w literaturze kilkakrotnie*. W zasadzie zawsze w związku z zawar-

* Z literatury zamieszczającej fragment tego listu warto wspomnieć m.in. o: S. Mossakowski *Tyłman z Ganeren – architekt polskiego baroku*. Wrocław 1973, s. 135, tegoż *Mecenat artystyczny Stanisława Herakliusza Lubomirskiego*, w: *Stanisław Herakliusz Lubomirski, pisarz, polityk, mecenas*, pod red. W. Roszkowskiej, Wrocław 1982, s. 62 (Arkadia), 71, 73 (kościół czerniakowski) i kolejne prace tego autora na ten temat; C. Backvis, „Osobność” jako temat w twórczości i osobowości Stanisława Herakliusza Lubomirskiego, w: *Stanisław Herakliusz Lubomirski, pisarz, polityk, mecenas*; J. Putkowska

tym w nim zdaniem dotyczącym programu artystycznego jednej z pierwszych w architekturze polskiej Arkadii zbudowanej przez Lubomirskiego w Warszawie: w żadnej publikacji nie oddano jednak nawet tego zdania prawidłowo. Stale posługiwano się bowiem tylko jednym z jego przekazów. A list ten, jeden z najważniejszych jakie napisał: „Salomon polski”, zachowany jest w trzech różniących się pomiędzy sobą kopiach i wart jest tutaj zrekonstruowania i pokazania go w całości. Obok garści wiadomości politycznych, zawiera bowiem przede wszystkim informacje o programie artystycznym budowanych przez Tylmana z Gameren na zlecenie i zapewne przy pewnym ideowym współudziale Stanisława Herakliusza założeń architektoniczno-ogrodowych w Warszawie i okolicach – Jazdowie i Arkadii. Mówi też o budowie jednego z najpiękniejszych zabytków barokowej Warszawy, zachowanym do dzisiaj w stanie niezniszczonym, o czerniakowskim kościele bernardynów. Przede wszystkim jednak ukazuje samego autora listu jako mecenas sztuki i zaświadcza o ambicjach artystycznych.

List ten publikujemy tu przede wszystkim na podstawie rękopisu z Biblioteki Fundacji im. Czartoryskich nr 1681, s. 245-249 (oznaczonego dalej: Czart), która najpełniej oddaje informacje dotyczące planów i zamierzeń architektonicznych Stanisława Herakliusza Lubomirskiego. Kopia ta nie zawiera jednak ostatniej znanej nam części listu dotyczącej spraw politycznych, tu za podstawę edycji służy rękopis z Biblioteki Instytutu Badań Literackich PAN nr 23, k. 54v-55r (oznaczony dalej: IBL); pierwsza część listu jest skolacjonowana również z tym rękopisem, a całość listu z trzecią kopią zachowaną w Bibliotece PAN-PAU, rękopis nr 1077, s. 136-138 (oznaczonej dalej: PAN). Treść poszczególnych rękopisów wskazuje, że kopie z IBL i PAN wywodzą się ze wspólnej nieznanej nam kopii i dopiero ten przekaz posiadał wspólnego przodka (nie wiemy czy kopię, czy już oryginał listu) z rękopisem zachowanym dziś w Bibliotece Czartoryskich.

Publikując list, celowo zrezygnowano z rozwiązywania grzecznościowych skrótów tytułatury – nie zawsze bowiem można je w sposób jednoznaczny rozwiązać, a skróty te są na tyle znane, że nie powinny stanowić przeszkody w lekturze. Inne zasady publikacji są zgodne z ogólnie przyjętymi dla publikacji źródeł literackich i historycznych w instrukcjach: *Zasady wydawania tekstów staropolskich...* Wrocław 1955 i *Instrukcja dla źródeł historycznych...* Warszawa 1955.

*

Architektura Warszawy XVII wieku, Warszawa 1991, s. 171 (Arkadia) i 181; A. Karpiński *Lubomirski i inni. Okruchy życia literackiego*, w: *Necessitas et ars. Studia Staropolskie dedykowane Profesorowi Januszowi Pelcowi*, t. 2. pod red. B. Otwinowskiej [i innych], Warszawa 1993, s. 148 (Arkadia). Dopiero ostatni wymieniony tu autor podaje prawidłowo imię adresata listu; wszyscy autorzy wykorzystują jednak fragmenty niepełnej kopii listu Lubomirskiego z Biblioteki PAN-PAU 1077 i tylko Karpiński pisze o trzech znanych mu kopiach tego listu).

Archiwalia

Kopia Listu Stanisława Lubomirskiego
Marszałka Wielkiego Koronnego
do księdza Zebrzydowskiego,
na ten czas kustosza i kanonika krakowskiego,
we Włoszech, przy Lorecie rezydującego ...^{a1}
[...^{b1}]

Wielka to moja pociecha kiedy słyszę o szczęśliwym powrocie i zdrowiu dobrym WMM Pana^c, ani mię^d,^e w koligacyi² bliskiej z WMM Panem będącego^e, ta odległość *divellit ab ea tenerritudine*³, którą powinienem WMM Panu z dawnych moich i należytych obligów.

¹Dziękuję tedy, że^f mnie *solari*⁴ raczysz z tamtego kraju⁵,^g nad który *nullus sanctorum locus* w całym świecie *invenitur*⁶ oprócz grobu Chrystusowego w Turczach^{g7}. Aeryja tamta^h przy Lorecie^h miałaby być zdrowa WMM Panu, bo jest *temperata positione loci*⁸, i wiatry *ab oriente*⁹ od morza są zdrowe, a zaś *ab occidente*¹⁰ zasłaniają je góry, które są najniezdrowsze. *Locus* też, *eminens*¹¹ troszeczkę, uwalnia nieco od wilgoci morskiej, a nie jest przecię tak bardzo wyniosłe, żeby miało wiatrom być podległe. A przytym *mens*¹ *tranquilla*¹² i wesolej muzyki *intervalla*¹³ się – jako mi WPan^k piszesz – dopomagają do zdrowia.

Ja też tu jazdowski¹⁴ rezydenci¹ nie odmieniam w inszą rezydencyją, dla teje przyczyny bawiąc się architekturą i dokończywszy¹ ich we dwóch¹ wioskach^m w Czerniakowie pałac¹⁵, a w Jazdowie Hipokrene^m ¹⁶, żeⁿ mam sięⁿ co dzień gdzie indziej przejeżdżać. Postawiłem też tu Pasterską Chatkę¹⁷ nad źródłami^o,

^a Kopia ... rezydującego... – Czart. z dopisaną datą 13 julii 1692; List do Jmć księdza Zebrzydowskiego w Lorecie na ten czas zostającego – IBL; List do Jmci P. Zebrzydowskiego w Lorecie na ten czas zostającego – PAN.

^b Brak tytułatury we wszystkich kopiach.

^c WMM Pana – Czart i PAN; WMP – IBL.

^d mię – Czart.; mnie – IBL, PAN.

^{e-e} w koligacyi ... będącego – Czart.; brak w IBL, PAN.

^{1-f} Dziękuję tedy, że – Czart.; Dziękuję tedy uniznienie, że – IBL, PAN.

^{g-g} nad który ... w Turczach – Czart.; brak w IBL i PAN.

^{h-h} przy Lorecie – Czart; brak w IBL i PAN.

¹ mens – IBL, PAN; mons – Czart. (bl.).

^{1-j} i wesolej ... intervalli – IBL, PAN; brak w Czart (bl.).

^k WPan – Czart.; WmP – IBL; WMMPan – PAN.

¹ rezydencyi – Czart.; pozycyi – I.

¹⁻¹ ich we dwóch – Czart; jej po różnych – IBL, PAN, BL, PAN.

^{m-m} w ... Hipokrene – Czart; brak w IBL i PAN.

ⁿ⁻ⁿ mam się – Czart; się mam – IBL, PAN.

^o nad źródłem – Czart.; nad źródłami – IBL; nad źródłami – PAN.

której ściany wszytkich poetów, filozofów *et illustrium sapientum*¹⁸ pkonterfektów numizmatami^p ¹⁹ adornowałem²⁰, stropy *globis caelestibus ad motum siderum*²¹; a *frontispitia*²² kominów *globis terrestribus*²³ akomodowawszy.

*Tandem*²⁴ też już ku starości *et^a ad sanctoria aedificia*²⁵ obracam staranie, kościół zmurowawszy w Czerniakowie Świętemu Antoniemu²⁶, z klasztorem ojcom bernardynom naznaczonym²⁷, i najbardziej mię^r *premit*²⁸, abym go dla chwały Bożej jak najbardziej^s dokończył; nie będzie wielki, ale żadnemu w piękność roboty nie ustąpi z polskich, z kopułą na środku i ^tchórem dla księży oktogonálním, nie zwyczajną plantą^t ²⁹. Tam daję grób pewnemu męczennikowi³⁰, którego mię ciałem Ojciec Święty regalizował^u³¹.

*De Republica*³² mało piszę, bo bym co dzień inaczej ją musiał opisywać. Oto przecię nie dal Pan Bóg *malignitati*³³ na przeszłym sejmie³⁴ tryumfować i cnota nasza u wszytkich województw *accepissime*³⁵ przyjęta, co za więcej sobie poczytam, niż *divitias multas*³⁶. ^vKról JMé mieszkał tu z nami aż do samego Św. Jana³⁷, teraz pojechał^w na Ruś *in spem*³⁸ kampaniej^x. *Addidit calcar*³⁹ moskiewska bawara⁴⁰, która się widzę przytępiła, bo przyjachawszy do Krymu⁴¹ to w piec^y ⁴² wymyślili sobie pretekst, że nam[!] orda studnie i żródła potruła *aconitis*⁴³, i wrócili się nazad potym wstydząc się. Posłali na wyścigi z Tatarami do nas posła, i obaj^z oraz⁴⁴ stanęli u Króla Jmci. Tatarowie powiadają, że ich wybili, że ich trzydzieści tysięcy na placu położyli, dwadzieścia tysięcy w więzienie wzięli, a sto dział odebrali, co słyszę ma być prawda.^v

^{p-p} konterfektów numizmatami – Czart.; konterfektami numismatum – IBL, PAN.

^q *et* – IBL, PAN; brak w Czart.

^r mię – IBL, PAN; brak w Czart. (bl.).

^s najbardziej – Czart.; najprędzej – IBL, PAN.

^t *t chórem dla księży oktogonálním, nie zwyczajną plantą* – IBL; PAN; *chórem dla księży, nie zwyczajną plantą* – Czart. (bl.); w IBL, PAN możliwa też lekcja: *chórem dla księży oktogonálním nie-zwyczajną plantą*.

^u *regalizował* – Czart.; *regalował* – IBL, PAN.

^{v-v} Od tego słowa do końca tekst jest zachowany jedynie w kopiach IBL i PAN i za podstawę tekstu wzięto rękopis IBL; brak podpisu w obu kopiach.

^w *pojechał* – IBL; *pojachał* – PAN.

^x *kampaniej* – IBL; *campanii* – PAN.

^y *w piec* albo *upiec* – IBL; *w piec* – PAN.

^z *obaj* – IBL; *obadwa* – PAN.

Archiwalia

Przypisy

- 1/ Datacja tego listu jest jedną z najtrudniejszych rzeczy do rozstrzygnięcia. W literaturze uchodzi on za list z 13 junii 1689 roku, kopia z Biblioteki Fundacji im. Czartoryskich mówi o tym samym dniu, ale roku 1692. Z przesłanek historycznych wiemy, że w czerwcu 1692 r. przybył do Warszawy poseł tatarski Derwisz Gasi (Kazy), oferujący pośrednictwo w konflikcie z Turkami. Z drugiej strony to właśnie wiosną 1689 r. zakończył się niepowodzeniem marsz wojsk rosyjskich pod dowództwem Wasilija Golicyna na Krym; w 1692 r. nic o takiej wyprawie nie wiemy. A co najważniejsze od stycznia do maja 1689 r. trwa sejm, o którym zapewne pisze tu Lubomirski, gdyż w 1692 r. sejmu nie było.
- 2/ Barbara siostra dziadka Stanisława Herakliusz Lubomirskiego wojewody krakowskiego Stanisława Lubomirskiego była matką Michała Zebrzydowskiego miecznika koronnego, dalekiego krewnego adresata tego listu Józefa Zebrzydowskiego (1642-1710), kanonika krakowskiego i poznańskiego, od 1699 opata jędrzejowskiego noszącego w zakonie cystersów imię Bernarda; więcej zob. o nim we wstępie do tego listu.
- 3/ *divellit ab ea tenerritudine* – odrywa (oddala) od tej sympatii.
- 4/ *solari* – pocieszać.
- 5/ Niestety nie znamy listu Zebrzydowskiego do S. H. Lubomirskiego, ani z Loreto skąd jak widać w dalszej części listu nadesłał on jakieś wiadomości, ani w ogóle z Włoch.
- 6/ *nullus ... invenitur* – tu: żadne świętsze miejsce ... nie istnieje.
- 7/ Ziemia Święta z grobem Chrystusa znajdowała się wówczas na terytorium należącym do tureckiego Imperium Otomańskiego.
- 8/ *temperata positione loci* – tu: miejsce to jest łagodnie położone.
- 9/ *ab oriente* – od wschodu.
- 10/ *ab occidente* – od zachodu.
- 11/ *Locus ... eminens* – miejsce ... wyżej położone, wznoszące się troszeczkę.
- 12/ *mens tranquilla* – myśl spokojna.
- 13/ *intervalla* – chwile.
- 14/ Jazdów – Ujazdów należał do Stanisława Herakliusza Lubomirskiego od momentu przekazania mu tych dóbr przez podkomorzego koronnego Teodora Denhoffa w lutym 1674 r.; formalnie sejm nadał mu te dobra w 1683 r. Lubomirski rzeczywiście nie doprowadził do zmiany założeń architektonicznych pałacu, a w okresie do 1691 roku jedynie uporządkował, wyremontował, zmodernizował a przede wszystkim nadał własny kształt jego wnętrzą na podstawie planów Tylmana z Gameren.
- 15/ Czerniakowskie dobra, należące również do dóbr ujazdowskich były własnością Lubomirskiego. Dwupiętrowy, drewniany pałac (dwór, villa) w Czerniakowie ukończono zapewne w 1683 roku według planu Tylmana z Gameren.
- 16/ Hippokrene (z greki: końskie źródło) to nazwa mitycznego źródła (zwanego też Aganippe), położonego w greckiej Beocji na zboczach góry Helikon, które miało wytrysnąć pod uderzeniem kopyta Pegaza; miejsce natchnienia poetyckiego. Hippokrene w Jazdowie jest to pawilon „Łazienki” budowany przez Tylman z Gameren, o którym wiemy, że istniał już w 1683 r. Niejasny jest ewentualny związek tej nazwy z fontanną założoną przez Lubomirskiego i działającą dzięki hydraulicznej maszynie autorstwa Tytusa Liwiusza Burattiniego skonstruowanej być może już w 1675 r.

Kunicki-Goldfinger List Stanisława Herakliusza Lubomirskiego...

- 17/ „Pasterska Chatka”. czyli Arkadia, mieściła się na miejscu zwanym wówczas Zdrojem, być może na terenie dzisiejszej Królikarni w Warszawie i była niewielkim parterowym, mурowanym pawilonem, ozdobionym stiukami i malowidłami w lecie 1689 r.
- 18/ *et illustrium sapientum* – i sławnych mędrców.
- 19/ numizmatami – tj. medalionami.
- 20/ Lubomirski ozdobił budynek medalionami z przedstawieniami m.in.: Teofrasta, Numa Pompiliusza, Sokratesa, Marka Aureliusza Euklidesa, Hipokratesa, Hezjoda, Homera, Wergiliusza, Horacego, Herodota, Demokryta. Opis wszystkich medalionów i treść poszczególnych inskrypcji z Arkadii, Łazienki i kościoła Bernardynów na Czerniakowie zob. Stanisław Herakliusz Lubomirski, *Poezje zebrane*, opr. A. Karpiński, Warszawa 1995, t. I, s. 337-339 i t. II, s. 103-104.
- 21/ *globis caelestibus ad motum siderum* – globami niebieskimi pokazującymi przebieg ruchu gwiazd.
- 22/ *frontispitia* – frontony, fasady, tympanony.
- 23/ *globis terrestribus* – globami ziemskimi.
- 24/ *Tandem* – W końcu, wreszcie, ostatecznie.
- 25/ *et ad sanctoria aedificia* – i na pobożniejsze budowle.
- 26/ Kościół św. Antoniego Padewskiego, dzisiaj lepiej znany pod swoim innym wezwaniem św. Antoniego i św. Bonifacego na Czerniakowie planowany przez Lubomirskiego jeszcze w 1686 r., rozpoczęto budować zapewne w 1687, po powrocie marszałka z Włoch, gdzie przebywał w pierwszym kwartale tego roku, a ukończono w stanie surowym pod koniec 1688 lub na początku 1689 roku wedle oktagonalnie-krzyżowego schematu opracowanego przez Tylmana z Gameren, w pobliżu wspomnianego powyżej pałacu w Czerniakowie; prace wykończeniowe wewnątrz kościoła prowadzono jeszcze do lat 1691-1693. Kościół ten do dzisiaj jest uznawany za jeden z najlepszych przykładów nowoczesnych założeń w architekturze polskiej drugiej połowy XVII wieku.
- 27/ Do przylegającego do kościoła klasztoru bernardyni zostali oficjalnie wprowadzeni w grudniu 1693 r.
- 28/ *premit* – męczy, nęka.
- 29/ Kopułę kościoła na planie krzyża greckiego malarsko ozdobił, wzorując się – po raz pierwszy w Polsce – na freskach Bacicci z kopuły kościoła II Gesu w Rzymie, sprowadzony przez marszałka w 1688r. szwajcarski malarz Francisca A. Giorgioli. Oktagonalny chór dla księży tworzy we wspomnianym kościele prezbiterium. *Planta* – tu: plan.
- 30/ W czasie pobytu Lubomirskiego w Rzymie w pierwszym kwartale 1687 r. papież Innocenty XI obiecał mu przekazać szczątki – relikwie św. Bonifacego, jednak dopiero kolejny papież Innocenty XII w 1693 r. spełnił obietnicę, a ciało świętego umieszczono następnie w relikwiarzu pod wielkim ołtarzem kościoła św. Antoniego.
- 31/ *Regalizował* albo *regalował* – obdarował, obdarzył.
- 32/ *De Republica* – O Rzeczypospolitej, albo: o sprawach publicznych.
- 33/ *malignitati* – niezyczliwości, złośliwości.
- 34/ Jeśli uznać rok 1689 za datę tego listu Lubomirski wspomina tu o Sejmie, który, niezzerwany, trwał od stycznia do maja 1689 roku.
- 35/ *accepissime* – zaszczytnie, dostojnie.
- 36/ *divitias multasi* – obfitość bogactw.

Archiwalia

- 37/ Św. Jana jest 23 czerwca.
- 38/ *in spem* – w nadziei.
- 39/ *Addidit calcar* – dodała ostrogę tj. dostała bodźca.
- 40/ Bawara to słowo nie notowane w tej formie przez słowniki języka staropolskiego. Najbardziej zbliżone są: notowane w tzw. *Słowniku „Warszawskim”* A. Kryńskiego i *Słowniku „Wileńskim”* S. Orgelbranda – *bawarje* odniesione do *brewerji* – czyli burdy, awantury; Słownik „wileński” – podaje też termin *Brawara* – zuchwałość. S.B. Linde podaje w swoim *Słowniku* jako synonim *brewerji* – *brawurę*.
- 41/ Mowa o wyprawie przeszło 100 tysięcznej armii rosyjskiej kniazia W. Golicyna z wiosny 1689 r.
- 42/ w piec – to być może zwrot oznaczający dzisiejsze „na gorąco” lub „nic nie warte” czy, „nic nie działał”, „na pohybel”, „na stratę”. Gdyby przyjąć lekcję: upiec to ta część zdania wyglądała by następująco: *to upiec wymyślili sobie pretekst* i powstaje pytanie czy zwrot *upiec ... pretekst* może być tożsamy ze zwrotem *upiec ... pieczeń przy czyimś ognisku* tzn. korzystając z okazji osiągnąć własny cel.
- 43/ *aconitis* – tu: truciznami; tojadem.
- 44/ oraz = razem.